

Страни држављани као истраживачи у Архиву Југославије

На почетку оснивања и рада Архив Југославије¹ је архивску грађу углавном користио за издавање уверења, потврда и преписа докумената за потребе грађана, ради решавања радног стажа, инвалиднине, пензије и др.² Међутим, заинтересованост научних радника за архивску грађу и фондове које је Архив чувао довела је до отварања читаонице 1958. Услови за рад истраживача су били доста тешки, јер Архив због недостатка простора није има посебну просторију која би служила само као читаоница, тако да су коришћене просторије библиотеке.³ С друге стране нису ни сви фондови били доступни, јер се архивска грађа налазила на неколико места у Београду, документи су били изложени оштећењу због честих преношења из депоа у читаоницу, која није била у истој згради где и архивска грађа.⁴

Осим југословенских држављана, постојала је заинтересованост и странаца. Први корисник архивске грађе у читаоници Архива био је страни држављанин (из САД). Како су заштита архивске грађе, коришћење и уопштено архивистика били тек у „повоју“ 50-их и првој половини 60-их година XX века, ни законом ни прописима није било уређено како и ко има право на коришћење архивске грађе, а поготово у погледу страних држављана. Архив Југославије је то регулисао тако што је колегијум одлучивао који се фондови могу давати, а по питању странаца одлуку је доносио директор „водећи рачуна о свим околностима.“⁵ Увидом у извештаје о раду Архива наишли смо само на један случај одбијања молбе страног држављанина за коришћење архивске грађе. Као разлог је наведено да документација није сређена, као и да су „...“

1 Општим законом о државним архивима од 21. јануара 1950. основана је Државна архива ФНРЈ. Назив је 1953. промењен у Државни архив ФНРЈ, а 1964. у Архив Југославије. У периоду 2003–2009. носио је назив Архив Србије и Црне Горе. Одлуком Владе Републике Србије 2009. поново је враћено име Архив Југославије. Миладин Милошевић, *60 година од оснивања Архива Југославије*, Архив, 1–2, Београд 2010, 9.

2 Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за период 1958–1962. године. Архив Југославије (АЈ)- Савезни секретаријат за образовање и културу (318)-131-177.

3 Извештај Државног архива ФНРЈ за 1959. годину; Извештај о раду за 1963. и 1964. годину Исто.

4 Извештај о раду Државне архиве ФНРЈ за 1960. годину. Исто.

5 Извештај о раду Државне архиве ФНРЈ за 1960. годину. Исто.

постојале основане индиције /у том циљу је консултован ДСИП/ да би издавање тражених података могло бити од штете по интересе Југославије.“⁶

Законом о Архиву Југославије из 1964. било је регулисано и питање страних држављана. У члану 14 се каже: „Странци могу архивску грађу у Архиву Југославије користити под истим условима као и југословенски држављани а у складу са међународним уговорима које је Југославија закључила, као и на основу фактичког реципроцитета.“⁷ Будући да су у пракси међу архивима постојале разлике у погледу коришћења архивске грађе, на седници Архивског савета Југославије од 9. новембра 1965. констатовано је да је потребно доношење Препоруке о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе.⁸ Препорука је била упућена свим републичким секретаријатима надлежним за културу, Савезу друштава архивских радника и Архиву Југославије, да је размотре и доставе своје примедбе. У погледу странаца било је предвиђено да „Странци могу користити архивску грађу под истим увјетима као и југословенски држављани, а у складу с међународним уговорима које је закључила СФРЈ, као и на основу фактичког реципроцитета. Изузеци од овог правила могу постојати само на темељу одобрења државних органа надлежних за вањске послове, за послове научног рада и културе.“⁹ Примедбе и сугестије Архива Југославије на Препоруке у погледу странаца биле су да треба прецизније формулисати реципрочне односе коришћења и размене грађе са страним земљама, разјаснити реципроцитет по периодима, као и количину архивске грађе која се размењује са страним земљама или се користи од стране страних истраживача.¹⁰

Правилником о условима и начину коришћења архивске грађе која се налази у Архиву Југославије из 1987. страни држављанин је поред одобрења директора морао да се обрати и надлежним органима у зависности од сврхе истраживања. Тако је упућивана молба „надлежном савезном органу управе за иностране послове када је у питању истраживање за потребе државе; надлежном савезном органу управе за информације када је у питању истраживање за потребе средстава јавног информисања и надлежној савезној институцији за међународну, научно-просветну, културну и техничку сарадњу, када су у питању научна и стручна истраживања.“¹¹ И каснијим правилницима и

6 Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1961. годину. Исто

7 Закон о Архиву Југославије, *Службене новине СФРЈ*, број 48, година XX, 9. децембар 1964, 843.

8 АЈ-318-130-175.

9 Исто; Јелена Недељковић, *Коришћење архивске грађе*, Архивски преглед, 1–2, Београд 1966, 52.

10 АЈ-318-130-175.

11 Правилник о условима и начину коришћења архивске грађе која се налази у Архиву Ју-

законима (Правилник о преузимању, смештају, чувању, заштити и коришћењу архивске грађе у Архиву Југославије и о професионалној одговорности радника Архива у односу на архивску грађу из 1994. и Закон о архивској грађи Савезне Републике Југославије из 1988) страни држављанин је за коришћење архивске грађе Архива Југославије морао да добије одобрење директора или надлежних органа.

Министарство спољних послова (Дирекција за међународну културну, просветну и спортску сарадњу) упутило је марта 2003. Архиву допис о питању рада страних држављана у архивима Србије и Црне Горе. У погледу билатералних међудржавних уговора, предлог за рад страног држављанина у архиву подноси надлежни државни орган земље партнера Министарству спољних послова Србије и Црне Горе, а затим Министарство упућује предлог одговарајућем архиву, који доноси одлуку о пријему и о одлуци обавештава Министарство. Ако страни истраживач борави на усавршавању на неком од факултета у Србији и Црној Гори, захтев за коришћење архивске грађе одговарајућем архиву подноси факултет, односно ментор. Уколико се ради о индивидуалном истраживању, страни држављанин се обраћа одређеном архиву путем Министарства спољних послова Србије и Црне Горе.¹²

Тренутно је на снази Закон о културним добрима на основу којег страни држављани добијају дозволу за коришћење архивске грађе од Министарства културе и информисања, али уз претходно прибављено мишљење установе која чува одређену грађу.¹³ У пракси, довољно је да директор одобри и потпише Пријаву за коришћење архивске грађе, коју попуњавају сви истраживачи, без обзира на држављанство. После тога, странци заинтересовани за коришћење архивских фондова и збирки које се чувају у Архиву Југославије могу приступити истраживању.

У периоду 1958–2015. у читаоници Архива истраживала су 1.522 странца из 46 држава. У табели 1 дат је списак земаља чији су држављани били истраживачи у Архиву, као и укупан број за сваку државу. Сви статистички подаци у даљем делу рада су базирани на информацијама из базе *Евидент – корисници, теме и коришћени фондови* (до сада је урађено за период 1958–2008) и из Матичне књиге, једне од евиденција коју воде запослени у читаоници Архива.

гославије из 1987, чланови 5 и 13. *Заштита архивске грађе федерације*, Београд 1988, 103–104.

12 Заведено под 02–169/1.

13 Закон о културним добрима, члан 95. www.euprava.gov.rs.

Табела 1

Држава	Број истраживача
Хрватска	211
Словенија	211
Босна и Херцеговина	151
САД	105
Русија	92
Немачка	90
Македонија	77
Црна Гора	66
Италија	52
Бугарска	43
Пољска	39
Чешка	37
Аустрија	37
Канада	36
Грчка	36
СССР	27
Велика Британија	25
Јапан	20
Француска	19
Мађарска	17
Аустралија	16
Чехословачка	15
Румунија	12
Португалија	12
Украјина	10
Швајцарска	9
СР Немачка	9
Шведска	8
Јужна Кореја	7
Холандија	6
Шпанија	5
Израел	4
Данска	3
Словачка	2
Белгија	2
Финска	1
Турска	1
Палестина	1
Норвешка	1
Литванија	1
Кина	1
Јерменија	1
Ирак	1
ДР Немачка	1
Белорусија	1
Албанија	1

Табела 2

Година истраживања	Број истраживача
1958	1
1959	1
1960	/
1961	/
1962	/
1963	1
1964	2
1965	10
1966	4
1967	9
1968	9
1969	4
1970	5
1971	3
1972	5
1973	4
1974	4
1975	5
1976	5
1977	1
1978	/
1979	2
1980	4
1981	5
1982	2
1983	5
1984	5
1985	2
1986	7
1987	13
1988	12
1989	6
1990	13
1991	6
1992	1
1993	4
1994	10
1995	9
1996	8
1997	14
1998	15
1999	9
2000	16
2001	16
2002	10
2003	42
2004	63
2005	73
2006	80
2007	91
2008	81
2009	91
2010	126
2011	108
2012	116
2013	120
2014	134
2015	130

Табела 3

Сврха	Број
Докторат	485
Монографија	294
Сукцесија	124
Имовинско-правни односи	86
Чланак	81
Магистарски рад	79
Пројекат	67
Књига	59
Дипломски рад	32
Мастер рад	26
Комплетирање грађе	19
Изложба	18
Доказни материјал за суђење	14
Научни рад	13
Студија	12
За потребе института	12
Биографија	12
Публикација	9
Хабилитација	8
ТВ документарни филм	8
Генеалологија	8
Семинарски рад	6
Реконструкција објекта	6
Реституција	4
Постдокторат	4
Специјалистички рад	3
Елаборат	3
Хроника	2
Формирање базе података	2
За потребе амбасаде	2
Фотомонографија	1
Територијално разграничење	1
ТВ документарни програм	1
Стручно усавршавање	1
Реферат	1
Пракса	1
Матурски рад	1
Изградња аутопута	1
Збирка докумената	1
Едиција	1
Анализа	1

Као што се може приметити из табеле 2, нагли пораст броја страних држављана корисника архивске грађе Архива Југославије почео је 2003. и тај број се из године у годину повећавао. То је показатељ да проучавање историје Југославије и генерално документа која чува Архив све више привлачи пажњу истраживача „са стране“.

Архивска грађа похрањена у Архиву Југославије коришћена је у разне сврхе, од потреба научних радника до потреба држава и државних установа. У

табели 3 дат је преглед у које сврхе су коришћени архивски фондови и збирке Архива (50-их и 60-их година прошлог века, у Пријави за коришћење архивске грађе нису била увек попуњена поља за сврху и занимање истраживача).

Корисници архивске грађе су углавном били научни радници, али и људи других профила, у зависности од сврхе потраживања жељене документације. Највише је било историчара (390), докторанада (187), асистената (146), универзитетских професора (117), архивиста (107), научних радника (98), постдипломаца (49), студената (44), пензионера (43). Остала занимања су: новинар (34), инжењер (24), доцент (21), директор (20), историчар уметности (16), кустос (15), дипломата (14), библиотекар (13), геолог (12), службеник (9), публициста (9), правник (7), економиста (7), адвокат (7), слободни уметник (6), филолог (5), писац (5), лектор (5), сарадник у настави (4), продуцент (4), политиколог (4), наставник (4), археолог (4), хидрогеолог (3), фотограф (3), судија (3), преводилац (3), педагог (3), информатичар (3), издавач (3), заменик директора (3), архитекта (3), уредник (2), трговац (2), референт (2), помоћник министра (2), помоћник директора (2), пољопривредник (2), конзул (2), конзерватор (2), комуниколог (2), драмски уметник (2), војно лице (2), антрополог (2), хирург (1), учитељ (1), ученик (1), урбаниста (1), управник (1), теолог (1), средња стручна спрема (1), секретар (1), пројектант (1), програмер (1), постдокторанд (1), поморац (1), полицајац (1), отправник послова (1), музејски саветник (1), микрограф (1), медицинска сестра (1), машински техничар (1), магационер (1), лекар (1), комерцијалиста (1), етнолог (1), електроаутоматичар (1), електричар (1), грађевински техничар (1), географичар (1), генерални конзул (1), галериста (1), вероучитељ (1), васпитач (1), банкар (1), асистент режије (1), академик (1), агроном (1), агроекономист (1).

У почетку рада са истраживачима Архив није располагао великим бројем архивских фондова и збирки, као што је данас случај. Њихов број је био веома скроман, али се „богатство“ временом увећавало. Прво су били доступни архивски фондови из периода Краљевине Југославије (и то не сви, доста је преузето у каснијем периоду), да би временом – како би доспео рок за предају, односно преузимање документације или је долазило до гашења институција, организација, друштава социјалистичког периода – послератни период постајао доступнији истраживачима. Најкоришћенији архивски фондови и збирке били су: Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије (14), Милан Стојадиновић (37), Централни пресбиро председништва Министарског савета Краљевине Југославије (38), Јован Јовановић Пижон (80), Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (110), Савезно извршно веће (130), Кабинет маршала Југославије (836) и Кабинет председника Републике (837).

Долазак странаца, њихов истраживачки рад у просторијама читаонице, радови који се публикују и у чијим референцама се спомиње архивска грађа Архива представља један од најбољих начина промовисања Архива Југославије као установе од великог националног и међународног значаја за проучавање историје Југославије и света у XX веку.